

देशाचा समन्यायी पद्धतीने विकास व्हायचा असेल तर समाजातील सर्व गट, विशेषतः देशाच्या एकूण लोकसंख्येचा ६५ टक्के हिस्सा असलेल्या ग्रामीण भारतामध्ये राहणाऱ्या लोकांनाही समान सोयीसुविधा आणि संधीसह पुढे जाता यावे, याची काळजी घेतली जायला हवी. आज सर्वच देशांमध्ये हेच चित्र दिसले की कोणत्याही अर्थव्यवस्थेची वाढ, तिचे यश हे तिच्या संपूर्ण लोकसंख्येला अधिकृत आर्थिक आणि डिजिटल परिसंस्था मिळण्यावर अवलंबून आहे. या दोन्ही गोष्टी आजच्या जगातील डिजिटलदृष्ट्या स्थानिक अर्थव्यवस्थेचा प्रमुख आधारस्तंभ आहेत. भारतासारख्या विशाल अर्थव्यवस्थेमध्ये ग्रामीण फिनटेक परिसंस्था विकसित करणे, खास या भागांच्या गरजा समजून त्यानुसार त्यांना वित्तीय सेवा पुरवणे या गोष्टी निश्चितच आव्हानात्मक आहेत, मात्र प्राथमिक बँकिंग सुविधा भारताच्या दुर्गमाविदुर्गम भागांपर्यंत घेऊन जाण्याचा कामी याच गोष्टी महत्त्वाची भूमिका बजावणार आहेत.

या महामारीमध्ये एक गोष्ट नक्की स्पष्ट झाली, ती म्हणजे ग्रामीण भारत ही पूर्वापार आणि अद्यापही रोखीवर चालणारी अर्थव्यवस्था आहे. म्हणूनच फिनटेक कंपन्यांकडून ग्रामीण भागांना दिल्या जाणाऱ्या बँकिंग सेवांकडून कॅश काढण्याच्या सुविधेसारख्या प्राथमिक बँकिंग गरजा पुरविल्या जाणे आवश्यक आहे. ग्रामीण भारतात रोख पैसे हेच व्यवहारांचे प्रमुख साधन असल्यामुळे ग्रामीण अर्थव्यवस्थेचे चक्र चालू

कोविड-१९ महामारीच्या पहिल्या लाटांचा फटका आपल्याला बसला तेव्हा आपण विविध आर्थिक व्यवहार आणि डिजिटल मंचांचा स्वीकार करण्याच्या या नव्या माध्यमांशी जुळवून घेण्याच्या खटपटीत होतो. बँकिंग, आरोग्यसेवा आणि शिक्षण अशा अत्यावश्यक सेवांपासून या बदलाच्या दिशेने पहिली पावले टाकत होतो. या सुविधा वापरण्याच्या वास्तविक शहरी लोकसंख्येची तयारी होती; भारताच्या ग्रामीण भागात राहणाऱ्या समुदायांना मात्र आपला रोजगार टिकवण्यापासून ते अगदी प्राथमिक व्यवहार पार पाडण्यापर्यंत प्रत्येक पातळीवर अनेक आव्हानांना सामोरे जावे लागले. कोविड-१९ महामारीच्या मागोमाग भारताचे आर्थिक व्यवहार मंदावले आणि त्यामुळे विशेषतः २०१४ पासून डिजिटल इंडिया मोहीम सुरू झाल्यापासून वेगाने सुरू असलेल्या डिजिटलायझेशनच्या प्रक्रियेला आपखी गती मिळाली.

टॅक्साससाठी रोख रकमेचा सतत पुरवठा होत राहणे हे आव्हानिक गरजेचे आहे. भारत आजही जगातील अशा काही मोजक्या देशांपैकी एक आहे, जिथे एटीएम सुविधा फार सर्वदूर पोहोचलेली नाही. भारतामध्ये जवळजवळ ६५०,००० गावे आहेत, पण प्रत्येक दहा गावांमध्ये एक एटीएम आहे. जागतिक बँकेच्या आकडेवारीनुसार २०१९ पर्यंत भारतामध्ये दर १००,००० प्रौढ व्यक्तींमध्ये २०.९५ एटीएम होती. इतर देशांच्या तुलनेत ही संख्या

असे दिसून येते की, समाजाचा हा भाग पारंपरिक एटीएम कंपन्यांच्या प्राधान्यक्रमांमध्ये खूपच खालच्या पायरीवर येतो. एटीएमसाठी पायाभूत सोयीसुविधा उभारण्यासाठी येणारा खर्च, जायरूकतेचा अभाव असल्याने या सेंटर्सचा वापर कमी होणे, नियमित वीजपुरवठा नसणे, चोरी, मोडतोड अशा काही गोष्टींमुळे एटीएम चालवणाऱ्या कंपन्या ग्रामीण भागात एटीएम सुरू करणे टाळतात. अशा आव्हानांमुळे

मायक्रो-एटीएमसमुळे प्राथमिक बँकिंग सुविधा उपलब्ध होणार

लोकसंख्येच्या या गटाला प्राथमिक बँकिंग सुविधा मिळण्याची प्रक्रिया मंदावते. या अडथळांमुळेच शेक्युलर्ड बँका व व्हाइट-लेबल एटीएम ऑपरेटर्स म्हणून ओळखल्या जाणाऱ्या स्वतंत्र एटीएम ऑपरेटर्सनीही देशाच्या दुर्गम आणि मुख्य प्रवाहाशी संपर्क तुटलेल्या भागांमध्ये आपले एटीएम जाळे विस्तारलेले नाही. परिणामी या भागातील लोकांना कॅश काढण्याची प्राथमिक सेवाही उपलब्ध नाही. इथेच ग्रामीण फिनटेक कंपन्या आणि बँकिंग प्रतिनिधी मायक्रो-एटीएमसचे जाळे अगदी शेवटच्या टिकाणी राहणाऱ्या ग्राहकांपर्यंत पोहोचवत ही दरी युजवण्याचे काम करू शकतात. सर्वसाधारणपणे बँकांना आपली एटीएम केंद्रे फावट्यात चालवायची असतील तर त्यासाठी दिवसाकाठी त्यांच्याद्वारे ८०-१०० व्यवहार होणे आवश्यक असते. तिथेच व्यवहार झाले नाहीत तर बँकेला या केंद्रातून कोणताही नफा मिळत नाही. मायक्रो एटीएमसचे मात्र तसे नाही. ही उपकरणे कुठेही नेण्यासारखी असल्यामुळे बँकिंग एजंट्स आपल्याजवळील उपकरणे बँकसेवा उपलब्ध नसलेल्या दूरदूरच्या भागांमध्ये आणि गावांमध्ये घेऊन जाऊ शकतात. बँकिंग सुविधांच्या

वास्तविकतां प्रामोण भारत आणि शहरी भारत यांच्यामध्ये निर्माण झालेली दरी बुजवण्याच्या दृष्टीनेच मायक्रो-एटीएमसची रचना करण्यात आली आहे.

हा देश डिजिटल अर्थव्यवस्था बनण्याच्या आपल्या व्हेयाच्या दिशेने वाटचाल करत असताना, मायक्रो-एटीएमस ही गरिबी दूर करण्याच्या आणि समाजातील असुरक्षित गटांना बँकिंगसेवेशी जोडून घेत प्राथमिक बँकिंग व्यवहार सर्वदूर पोहोचवण्याच्या प्रक्रियेला गती देण्याच्या कामी अधिकारिणिक महत्त्वाची भूमिका बजावणार आहेत. भारतामध्ये बँकेच्या कक्षेत न आलेल्या लोकसंख्येमध्ये महिलांचे प्रमाण खूप जास्त आहे. जागतिक फिनटेक्स आकडेवारी २०१७ नुसार भारताची ८० टक्के लोकसंख्या बँकांच्या कक्षेत आली असली तरीही आपला देश खूप विशाल आहे व बँकिंग व्यवहार न करणाऱ्यांची संख्याही खूप अधिक आहे. या गोष्टीचा विचार करता ही एक अतिशय लांबलचक प्रक्रिया असणार आहे. अर्थात योग्य कंपन्यांशी सहयोग साधत, खासगी आणि सार्वजनिक कंपन्यांमधील सहकार्यांच्या सार्थीने आणि परिणामकारक तंत्रज्ञान व उपाययोजना राबवत आम्ही भारत आणि इंडियामधील दरी बुजवण्याचा प्रयत्न आम्ही करत आहोत, हे आम्ही खात्रीने सांगू शकतो. भारताच्या वित्तीय सेवा क्षेत्रामध्ये सध्या व्हूआयपी डिजिटल परिवर्तन सुरू आहे. कोविड-१९ चा फटका बसलेल्या उद्योगांमध्ये तर या बदलांना अधिकच वेग आला असून देशाच्या परिसंस्थेचा सकारात्मक कावापालट घडवून आणण्याची क्षमता व बदलामध्ये आहे. जोमदार मायक्रो-एटीएमस जाळे विकसित करणे म्हणजे एका मोठ्या प्रवासाची केवळ सुरुवात आहे. हा प्रवास खडतर तरीही समाधानकारक असणार आहे व त्यातून अंतिमतः देशाच्या प्रत्येक कानकोपऱ्यामध्ये अत्यावश्यक बँकिंग सुविधा सहज उपलब्ध होण्यास प्रोत्साहन मिळणार आहे.

■ **संजीव कुमार, सीईओ, स्पाइस मनी**

सध्या स्पाइस मनी भारतातील अशाच आर्थिकदृष्ट्या वंचित आणि अपुऱ्या सेवासुविधा असलेल्या भागांमध्ये आपल्या ५ लाख अधिकाऱ्यांच्या सार्थीने ८५,००० पेक्षा जास्त मायक्रो-एटीएमस चालवत आहे. स्पाइस मनी मिनी-एटीएमसच माध्यमातून आम्ही अधिकाधिक पिनकोड्सना एटीएमसच्या जाळ्यात सामील करून घेत आहोत व त्यांना स्पाइस मनी अधिकाऱ्यांच्या माध्यमातून कॅश आऊट, कॅश इन सेवा पुरवत आहोत. मायक्रो-एटीएमचे काम हे एखाद्या सर्वसामान्य एटीएमप्रमाणेच चालते. हे एक कार्ड स्वाईपिंग मशीन आहे, जे ग्राहकांना कॅश काढून घेण्याची सोय देते. त्यासाठी त्यांना प्रत्यक्ष बँकेच्या शाखेत किंवा एटीएम सेंटरमध्ये जाण्याची गरज लागत नाही. ही मायक्रो-एटीएमस एखाद्या चालत्या-फिरत्या पॉइंट-ऑफ-सेल टर्मिनल्सप्रमाणे काम करतात व एका बँकिंग प्रतिनिधी एजंटद्वारे ती चालवली जातात. हे प्रतिनिधी आपल्याजवळील मायक्रो-एटीएम डिव्हाइसचा वापर करून देशाच्या दुर्गम टिकाणी किंवा ग्रामीण भागांपर्यंत प्राथमिक बँकिंग सुविधा पोहोचवतात. ही सुविधा बँकिंग सेवा ग्राहकांच्या जवळजवळ दाराशीच आणून देते. मायक्रो-एटीएमची खासियत म्हणजे त्यासाठी फक्त जीएसएम कनेक्टिव्हिटीची गरज असते. त्यामुळे हे उपकरण गावोगावी फिरवता येते आणि हे सर्व काम ग्रामीण फिनटेक कंपन्यांच्या सोबतीने काम करणाऱ्या व छोट्या-छोट्या जनसमुदायांमध्ये बँकिंग यंत्रणांचा प्रतिनिधी म्हणून काम करणाऱ्या बँकिंग करस्पॉन्डंट एजंटच्या माध्यमातून पार पाडले जाऊ शकते.